

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Elmi-kütləvi, mədəni-maarif, təhsil proqramlarının hazırlanması

Rafael Hüseynov
Akademik

Başqalarına gözəl əxlaqə sahib olmaq, həyatda yerini tapa və sözünü deyə bilməyin öyüd kitabları yazan o misilsiz insan hərden, güzgü qabağında dayanmış kimi, nəsihəti ən əvvəl özünə edirdi. Belə idi ona görə ki, bütün biliklərindən, təcrübələrindən, yaşadığı ömürdən daha öncə soyadı gəlirdi. Həmin səsə işə qulaq asmaya bilməzdi. Çünki təməl başlanğıcdan belə qoyulmuşdu, onun və nəsil-dəşlərinin mayası belə yoğrulmuşdu, ağılları kəsəndən dərsi, tərbiyəni belə almışdılar ki, bu soyadı daşıyırsansa, sən ömrün boyu hər an fədakarlıqla millətin, yurdun xidmətində dayanmağa hazır olmalısən.

Ey Qüdsi, ibrətlə bax bu gedışə, Ağilla şüru et sən də hər işə. Əqlə istinadın mənası çoxdur, Bəxt üz döndərsə də, zərəri yoxdur. Nakam yaşasa da şüurlu insan, Yaxşıdır xoşbəxt bir nədən olmaqdən.

Bakıxanovlar şəcərəsindən olanların əksərinin əzbər bildiyi və ömür boyu əməl etməyə səy göstərdiyi bu şeir-düstur, əslində, hər bir yurddaşımıza ünvanlanıb.

Bu sətirlərdəki həqiqəti Abbasqulu ağa Bakıxanov ilk növbədə öz övladlarına, öz nəslinin təmsilçilərinə tövsiyə edib, sonra da xalqın bütün balalarına.

Abbasqulu ağa xoşbəxt bir ömür yaşadı. Çünki ona, ən azı, özünün ele bu şeirində tövsiyə etdiyi və umduğu nədən olmamaq səadət qismət idi.

Ömrü boyu oxudu, öyrəndi, dəfinələr kimi qiyməti zaman ötdükcə azalmayıb artan kitablar yazdı, yaratdıqlarıyla özünə abidələr yaptı. Və həmin misraların ibrətindən nümunə götürən Bakıxanov nəslinə mənsub hər dəyərli övlad da həyatı uzununu hansı sahədə çalışdısa, basılıca amalı zəhmətsevərlik, biliksevərlik, usanmadan çalışmaq, faydalar verməyə can atmaq oldu.

Tərcümeyi-halını özündən yaxşı kim nağıl edə bilər ki! Bakıxanov ömür yolunun başlanğıcını belə təsvir edirdi: "Fağır mən – Mirzə Məhəmməd xan Sani (İkinci – R.H.) oğlu Abbasqulu Qüdsi hicri 1208-ci ildə, zilhicce ayının 4-də, pəncşənbə günü, 1-ci saatda (miladi tarixlə 1794-cü il iyul ayının 3-də, cümə axşamı – R.H.) Bakının Əmirhacıyan kəndində anadan olmuşam.

Məni 7 yaşından oxumağa qoydular, lakin vəziyyətin qarışıqlığı və müharibələr nəticəsində olan dəyişikliklər məqsədə istənilən səviyyədə yetməyə mane oldu. 10 il ərzində farsca azacıq savaddan başqa bir şey qazanmadım. Bundan sonra Qubada 10 il ərəb dili və sair fənləri təhsil etməklə məşğul

oldum. Vəsaitin azlığına, digər mənə və əngəllərə baxmayaraq, mən yenə bir qədər təhsil almağa müvəffəq olmuşdum. Bu zaman Qafqaz ordusu və vilayətlərinin fərmanfərməsi (baş komandanı – R.H.) general Yermolov 1235 (1820)-ci ildə mənə dövlət ədib vəzifələrində işə təyinat etdi. Tiflisdə rus dili və yazısını öyrəndim.

...Vəzifə işlərlə əlaqədar bir çox ölkələri gözdüm.

Avropa ölkələrinin təcrübəli dövlət adamları, məşhur alimləri və bilici sənətkarları ilə görüşdüm, bir çox qəribə işlər və saysız təəccüblü əsərlər gördüm. Hər bir ölkədə, hər bir işdə bilik və təcrübəmi artırdım. Get-gedə cəhələtim azaldı.

Abbasqulu ağa demir ki, bu qədər oxuyandan, öyrənəndən, gəzib-dolaşandan, təcrübələr əldə edəndən sonra mən də alim oldum. "Cəhələtim azaldı" deyir. Və yalnız bundan sonra – cəhələtinin azaldığını dərk etmək mərtəbəsinə yetişincə, başlayır başqalarını da cəhəlet əsərlərindən qurtarmaq üçün kitablar yazmağa.

Abşeronda, Qubada, Azərbaycanın dörd bucağında Abbasqulu ağa Bakıxanovun adıyla bağlı yerlər, onun heykəli, büstləri var. Xatirəsinin əbədiləşdirildiyi məkanların hər birində Bakıxanov daim canlıdır.

Onun elmi və ədəbi yadigarları nəşr edilir, haqqında tədqiqatlar yazılır, şeirlərinə musiqilər bəstələnir. Bakıxanov soraqlı bu əsərlərin hər birində o diridir, yenidən müasirimiz kimi bizimlə görüşə gəlir.

...Orta əsrlərdən üzü bəri Azərbaycan ziyalısının bir neçə üstün keyfiyyəti keçib gəlir ki, Abbasqulu ağa da onlara sahib idi. **Çoxdillilik, çoxşaxəli savad, özünü yalnız Azərbaycanın deyil, bütöv Şərqi övlad və vətəndaşı saymaq duyğusu. Bu məziyyətlər Abbasqulu ağaya keçmiş şərəfli nəsilin mirası kimi gəlib çatdı. Ancaq artıq XIX əsr idi, dünya başqalaşdı, yeniləşirdi və bu başqalaşan, yeniləşən dünyanın doğurduğu yeni önəmli ziyalı keyfiyyətləri vardı ki, Abbasqulu ağa Bakıxanov onları da əxz etdi. Və bu təməl üzərində doğurduğu sanballı elmi və ədəbi incilərlə tariximizin ən nadir simalarından birinə çevrildi.**

Abbasqulu ağa Bakıxanov yurdunu, xalqını, dilini sevməyi bəyənən bir vətənpərvər idi. Amma çoxqanadlı bilikləri, Şərq və Qərb dillərinə bələdliyi ona bir mühüm mətləbi də anlatmışdı ki, Azərbaycan nə qədər sevimli olsa belə, dünya da var və Azərbaycan bu böyük dünyanın bir parçasıdır. Abbasqulu ağa milli

xudbinlikdən, əyaletçilikdən uzaq idi, digər xalqların yaratdığı yaxşı olan, bəşəri olan sərvətlərə sayğılı böyük idi. Bircə göstərici – Varşavada böyük alim Kopernikə abidə ucaltmaq üçün vəsait toplananda o da həmin xeyir işə ilkinlərdən biri olaraq qoşulmuşdu.

Abbasqulu ağa şeirlərində "Qüdsi" təxəllüsünü işlədir. "Qüdsi" – yeni pak, müqəddəs.

Və onun ömür sapı vətənidən çox-çox uzaqlarda – qızmar ərəb səhralarında, Məkkə ziyarətindən geri qayıdarkən Mədinə yolunda qırıldı. 1846-cı ilin dekabrında Dəməşq karvanı ilə gedən Abbasqulu ağa bir neçə günə 6-7 min insanı tələf edən vəbanın qurbanlarından oldu. Onu Vadi-yi Fatimədə dəfn etdilər. Müsəlman inamı belə ölü-

yanlıqlar var; Nuhun tufanı ilə Gülüstan bağlaşması arasındakı böyük zamanı bir kitab hüduqlarında şərh etmək istərkən bürümələrin, xətalərin olması qaçılmazdır. Ancaq mətləbimiz özgədir – məhz məsələni bu cür qoyması – insanın yaranışından başlayıb XIX əsrə qədər gəlib çatması göstərir ki, Abbasqulu ağa Bakıxanov tarix mövzusunda onun hansısa müəyyən dövrünü götürüb dəqiqliklə qələmə alan bir peşəkar tarixçi kimi deyil, maarifçi məqsədlərlə – oxucuda Şirvan və Dağıstan xalqlarının bütöv tarixi haqqında ümumi təsəvvür yaratmaq istəyən elm tarixçisi kimi yanaşır.

Təbii ki, müxtəlif mövzulu, bir-birindən xeyli fərqli əsərlərin hər biri hansısa münasibətlə əlaqədar

boynuna iş götür, nəinki nəfsin istədiyi qədər. Mələmdür ki, adam çox dalınca qoşduqda azdan da əli çıxar"...

Və bu sözlər heç vaxt köhnələr deyil. Bu kəlamlar aqıl bir insanın həyatın bərkindən-boşundan çıxaraq əldə etdiyi inamlardır.

Bu zərbülməsəllər həyatda yalnız bir məqamda nəfsini ram edə bilməmiş müdrikin hikmətləridir – hər işdə könlünü tox tutmağı bacarmış bu dahi yalnız elmdən doymadı, həmişə sözə təşnə oldu.

...Ensiklopedistlərin və o sıradan son böyük ensiklopedistimiz Abbasqulu ağa Bakıxanovun yarıdıcı olaraq özəlliklərindən biri də elmə vəaleyhliyi və valeh olduğu bilikləri insanlara da çatdırmaq həvəsi idi.

Yerlə göyü birləşdirən

mü müqəddəs sayır. Amma əlbəttə ki, Bakıxanov kimi uca bir insanın müqəddəsliyinin əsl səbəbi onun harada dəfn edilməsində yox, bəxtinə düşmüş ömür möhləti içərisində nələr doğurmasındadır. Bakıxanovun qüdsiyyətini onun özündən və bizim hər birimizdən çox yaşayacaq əsərləri, xalq naminə gördüyü unudulmaz işlər yaradır.

Qısa – 52 illik ömür yaşayıb, rus ordusunda polkovnik rütbəsinə qədər ucalmış və hətta bezi soraqlara görə, general çininə də layiq görülmüş Abbasqulu ağa Bakıxanov tariximizdə bir hərbi xadim, diplomat kimi deyil, elm və mədəniyyət elçisi kimi daha artıq əbədiləşib. Bu gün Abbasqulu ağa Bakıxanov anarkən onun hərbi hünərləri və siyasətçi uğurlarından deyil, elmi və ədəbi şücaətindən söz açılır. Fəlsəfə, tarix, nücum, coğrafiya və başqa bir çox elmlərlə dərinləndirilmiş Abbasqulu ağa Bakıxanov üz tutduğu bu bilik sahələrinin hər biriylə əlaqədar dəyərli əsərlər yadigar qoyub getmişdir. Ancaq bu zəngin bilik sahibinin elmi irsiylə yaxından tanış olandan sonra mühüm bir həqiqətlə də qarşılaşırıq – Abbasqulu ağa fəlsəfə ilə məşğul olanda da, əxlaqşünaslığın suallarını incələyəndə də, astronomiya, coğrafiya ilə bağlı kitablar yazanda da peşəkar astronom, filosof, coğrafiyaşünas deyil, tarixçiydi: elm tarixçisi! Hətta tarixi əsərinin – bu sözün həm dolayı, həm birbaşa anlamında – "Gülüstan-İ İrəm" in mütaləəsindən də bəlli olur ki, burada da o, peşəkar tarixçi deyil, tarixin tarixçesini, xülasəsini oxuculara çatdırmaq istəyən bir elm tarixçisidir. "Gülüstan-İ İrəm"lə əlaqədar bu son fikri ona görə yazmırıq ki, həmin kitabda ayrı-ayrı tarixi hadisələrin təsviri, izahı, dəqiq il, ay və günlərinin göstərilməsində

yazılmağa başlanmışdı. Lakin onların hamısının ortaq bir yazılış münasibəti də vardı ki, bu da Bakıxanovun başlıca amalı olan xalq xidmət etmək ehtirasından qaynaqlanırdı.

...Günlərin birində özünəmi lazım olur, ya kiminsə iltimasına görəmi – uşaqların təlimi üçün asan və anlaşılacaq bir dildə yazılmış kitab axtarır, tapa bilmir. Və başını bulayıb keçirir. Qərara alır ki, bu boşluğa da doldursun: "Bəzi işlənməkdə olan kitablar o qədər qarışıq-dolaşmış ibarələrlə yazılmışdır ki, müəllimlərin çoxu özləri onları dərk edə bilmirlər. Bəzi kitablar isə o qədər uzun və pərkəndədir ki, onları anlamaq xeyli çətinidir.

... "Nəsayeh" adlı aydın və sadə anlaşılacaq müxtəssər bir kitab yazdım. Ümid edirəm ki, bu əsər uşaqlara faydalı olub onların tərbiyyəsinə gətirdikcə daha artıq təsir etsin".

Belə öyüd verirdi Qüdsi: "Sənə tapşırılmayan işi görməyə çalışma. Çünki ondan xeyir görməzsən və öz işindən də geri qalarsan", "Başqasına pislik etməyə çalışsan bir adama yaxşılıq etmə. Bu, pisliklə yaxşılıq etmək, yaxşılara pislik etmək kimi bir şeydir"; "Hər mənəbdə olsan, öz həddini bil ki, özünü olduğundan nə aşağı tut, nə də yuxarı"; "Bilmədiyən bir işi inkar etmə və bildiyən bir işin düzgünlüyünə də çox bel bağlama. Çünki bizim biliyimiz hələ həddən ziyadə az və ağılımız gücsüzdür"; "Ağıldan və elmdən daha yaxşı bir dövlət yoxdur. Çünki onlar həmişə səninlə olar və heç kes onları sənə əlindən ala bilməz"; "Yaxşı əməldən iki dəfə zövq alarsan: birincisi, onu edəndə, ikincisi, onun əvəzi sənə çatanda"; "Öz qüvvət və istedadının dərəcəsinə

...Amerika haqqında çox oxumuş, oxuduqlarından öyrəndikləri onu məftun etmişdi. Və növbəti dəfə düşünmüşdü ki, niyə mən bilənləri xalq bilməsin?

Qələmi götürmüşdü: "Amerika adlı ölkənin necə keşf edilməsi və vəziyyəti bizlərdə naməlum qalıb, yalnız oranın adı bellidir. Ona görə də bizim diyarın əhəlisinin də Amerikanın vəziyyətindən xəbərdar olmalarını üçün bu kitabı tərtib etdim". "Keşf ül-qəraib" in müqəddiməsindəndir bu fikir.

Abbasqulu ağa Bakıxanovun elmi və ədəbi irsinin dəyərini arıran, səviyyəsini yüksəkdən mühüm bir məqam da var. O, çoxdilliydi – fars, ərəb dillərini və təbii ki, öz azəri türkcəsini gözəl bilirdi. Bu üç dildə şeir yazmasından savayı, mühüm olan cəhət onun Şərqi zəngin yazılı mənbələriylə maneəsiz, tərcüməçisiz – birbaşa rəhbərliyə yazmaq imkanının olmasıdır. "Gülüstan-İ İrəm", "Təhzib ül-əxlaq", "Keşf ül-qəraib", "Eyn əl-mizan", "Qanun-İ Qüdsi", "Riyaz ül-Qüdsi", "Mişkət ül-ənvar", "Əsrar ul-mələkut" u ortaya çıxarmaq üçün Abbasqulu ağa Bakıxanov fars, ərəb, türk dillərində yazılmış yüzlərlə qaynaqla tanış olmalıydı və hər üç dili mükəmməl bilməsi sayəsində məhz belə də etmişdi. Ancaq bütün bunlar öz yerində, Abbasqulu ağa Bakıxanov həm də XIX əsrin adamı idi. Avropanın elm və mədəniyyət sahəsində öncül mövqeyə keçdiyi bu zamanda Abbasqulu ağanın bir üstünlüyü də onun rusca-ri ele ana dilinə bilməsi, bu dil və həmin dilə çevrilmiş əsərlər vasitəsilə Avropa mənbələri ilə tanışlıq imkanına malik olması idi...

(ardı gələnlərimizdə)

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur